

Interesant este că și varianta veche a lui *clinti* cu *cr-* și fără de *s-* ne este atestată sub forma de *crânti*. O citează A. Scriban și o găsim după indicația lui într'un cântec din com. Peresecina, jud. Orhei: *Murgul tău să poticneasă, Mâna dreaptă să-ți crântească*, formă explicată în notă prin « scrintească » (« Șezătoarea », XXX, p. 204). Se vede deci că uzul șovăia odată și între **crinti* și *clinti* ca și între *scrinti* și *sclinti* și că pe urma preferinței date lui *clinti* din cauza sinonimiei sale cu *clăți*, formele cu *r* și deci și **crinti* au ajuns să reprezinte, oarecum în opoziție cu *clinti* și *clăți*, înțelesul celălalt de « scrinti ». În exprimarea acestui înțeles *r* a primit de sigur și valoare funcțională, dând cuvântului colorit onomatopeic. E sunetul mai caracteristic și pentru o interjecțiune ca *scârți !*, care imită și pârâitul oaselor când se scrintesc, ca în general sgomotul din orice încheietură — la osia roților, în țâțâna ușilor, etc. — care se aude când într'înșa se produce o deplasare bruscă sau când în mișcarea ei părțile în atingere nu alunecă ușor una peste alta, ci răsunând din cauza unor asprimi ale suprafețelor lor, acestea frecându-se una de alta. (Cf. și derivatul *scârțâi*, interj. *pâr* cu verbul *pârâi* și interj. *câr* cu *cârâi*).

Variantele de felul lui *clântesc* și *crântesc*, cu *â*, trădează influența lui *krątiti*. Mai adaug aci că ALR I, vol. I, harta 148, notează pentru Sudul Basarabiei o asemenea formă și fără de *n*: *ń-an scrătít mîna di la loc* (com. Babele, jud. Ismail, punctul 680). Forma ar putea să pară un împrumut mai nou din bulgărește, cu *ă* < *q*, dar în limba bulgară însăși n'am putut da de urmele ei.

AL. PROCOPOVICI

ADECĂTE(A), ADECĂLE(A), ADECĂTELE(A); DE-A'NCĂTELEA; UITE—UITĂ

De unde au *adecăte* și *adecăle* (= *adecă*, v. DA) terminațiunile lor *-te* și *-le*? Nu știu ca cineva să fi făcut până acuma încercarea de a-l explica pe *-te*, iar lui *-le* S. Pușcariu a crezut (DR III, p. 397 u.) că-i poate descoperi originea în lat. *libet*. Că la *cătule* am fi putut ajunge dela *quotuslibet* și *quantuslibet* și că dela interogativul *al cătule*? l-ar fi putut primi pe *-le* numeralele ordinale *doile*, *treile*, *patrule*, *cincile*, etc., este un gând foarte ademenitor. Etimologia *-le* < *-libet* nu pare cu neputință, dar însuși autorul ei n'o susține cu toată

hotărîrea (DA, s. v. *cât*: « în forma *câtelea* avem, poate, a face cu lat. *quotus-libet* »). Acest *libet*, lipsit de orice aspect al genului, ar face ca să apară foarte firești și vechi totodată construcții ca *al cincilea casă*, în loc de *a cincea casă*. La fel însă s'ar putea ca masc. *-le* (< *ille*) să-și fi pierdut câteodată ca sufix al ordinalului aspectul genului și să-l fi înlocuit deci cu rostul lui fundamental și pe fem. *-a* din *cincea*, etc. Prefer prin urmare explicarea din *ille* a lui *-le* al numeralelor ordinale. Mai dificil mi se pare de înțeles cum ar fi putut trece *-le* dela *cătule* și *doile*, etc. la *adecăle* și că am avea de a face cu același *-le* în *adecăle*, *aiurile*, *pururile*, *asemenenele*, *așișderile*, *încășile*, etc.

L. Spitzer a fost de părerea că *-le* din *câtele* este la origine acuzativul plur. conjunct al pronumelui personal feminin de persoana a 3-a. Pornind dela fraza *așa duși pe jumătate pe altă lume hohoteau din câte* (i. e. « din răsputeri »), l-a declarat pe *de-a încâtelea* « din răsputeri » (cf. și DA s. v. *cât* I 4°) = *încât* « inwieweit » + *câte le* [putea] « wie viel er konnte » (Rev. Fil. II, p. 99). Explicarea este prea ingenioasă și prea idealistă, ca să ne poată convinge. Expresii ca *de-a'ncâtele* nu pot fi studiate decât împreună cu celelalte care au același *-le*, ca *de-a'ndoasele*, *de-a-bușile*, *de-a ascunsele* (= *de-a ascunsul* !), etc., în care *-le* evident că este articol, iar pentru înțelegerea lui *de-a'ncâtele* = *din câte* (v. DA) să cuvine să ținem seama și de expresii ca *a striga cât te ia gura* (« din răsputeri »), *cât te țin puterile* și de celelalte de felul acesta. Așa dar *din câte* « din răsputeri » este după toate probabilitățile = *din cât* + *te*, deci o expresie brahilogică pentru *din cât te țin puterile*, în care *cât te țin puterile* îl substituie pe *răsputeri* din *din răsputeri*, sau pentru vreo expresie asemănătoare (cf. formula de amenințare *că te...* în fraze ca *fugi, că te...*, i. e. « că te plesnesc,ucid », etc., cf. lat. *quos ego!*). Forma *câte* (< *cât* + *te*) a fost confundată apoi cu plur. *câte* și a primit în *de-a'ncâtele* articolul ca și *de-a'ndoasele*, *de-a bușile*, *de-a ascunsele*, după modelul cărora a fost plăsmuit pe de-a'ntreregul acest *de-a'ncâtele*.

Totuși *-le* din *adecăle* este pronominalul *le* pe care L. Spitzer crede a-l fi descoperit în *de-a'ncâtele*, iar *-te* din *adecăte* de asemenea acuzativul conjunct al pronumelui *tu*. Găsim în articolul *iată* din DA vreo câteva exemple în care pronumele conjunct în legătură cu interjecțiunea aceasta își pierde înțelesul său inițial, devenind un element sufixal care cel puțin rostul de a indica o anumită persoană

nu-l mai are. Se poate astfel ca *-te* din *iată-te* să nu mai trimită la pers. a 2-a: *Dară ce folos, că iată-te sara, și cei doi fărtați au sosit dela vânat !* Sbiera, P. 82/1 sau *Mai ducându-se ei amu cât s'au dus, iată-te că au ajuns la un pod de aramă.* ib. 142/21, iar în *Impăratul feace : « Iată-vă-l-ăi pre mână, faceți cum știți ! »* Dosoftei, V. S. 104/10 encliticele *-vă* și *-l* se împreună, amestecându-și rosturile, de nu le mai poți delimita și deosebi bine funcțiunile, chiar dacă analizând fraza după formulele gramaticale obișnuite am recunoaște în *vă* la origine un dativ, nu un acuzativ.

La început *adecă* a fost sinonim sau aproape sinonim cu *iată* și *uită*. Este foarte explicabil deci ca alătura de expresii ca *iată-te*, *iată-le* sau *uită-te*, *uită-le* să fi apărut și *adecă-te*, *adecă-le* sau mai probabil chiar ca *adecă* să se fi găsit chiar dela început în asemenea tovrășie, pentrucă *ecce* (cf. *eccum* < *ecce hunc*) avea foarte adesea alătura de sine formele enclitice ale pronumelui personal și demonstrativ (v. mai jos). Se vede așa dar că *adecă* s'a găsit într'un moment dat în pragul compartimentului lingvistic în care își au locul verbele, ca și interjecțiunea *haide* (< turc. *hajde*) conjugată *haidem*, *haideți* (cf. și it. *eccomi*, *eccoti*, *eccolo*). În *adecă-te* și *adecă-le* encliticele *-te* și *-le* și-au pierdut rosturile inițiale cu atât mai mult, cu cât *adecă* și-a pierdut funcțiunea semantică veche, pentru care i-au fost preferite sinonime ca *iată*. În *adecă-te* și *adecă-le* « anume » a fost și a rămas cu neputință ca să i se mai atribue lui *-te* și *-le* vreo funcțiune pronominală. Cele două elemente sufixale *-te* și *-le* și apar în aceste două forme mai desăvârșit contopite decât în *iată-te*, *uită-te*, *iată-le*, *uită-le*. Că formele enclitice ale pronumelui personal își amestecă mai adese rosturile, putându-se substitui apoi una alteia, s'a mai arătat și cu alt prilej (cf. *Iu Ana*, etc., vezi și studiile mele despre pronume din Rev. Fil. I—II).

Pe ce cale se poate crea puțința unor confuzii de felul acesta, ne-o arată și construcții sinonime ca *uită Vasile*, *uită-te Vasile*; *uite-l Vasile*, *uită-te-l Vasile*, *uită-te-i Vasile* sau *uită-te-i vecinii*, *uită-te vecinii*, *uită-i vecinii*, *uită vecinii* sau *uită-te-le vecinele*, *uită-te vecinele*, *uită-le vecinele*, *uită vecinele*. Prin urmare din toate exemplele acestea ar putea să și lipsească encliticele lui *uită*, fără ca să li se prea schimbe înțelesul, ceea ce ar putea ușor duce și a și dus în parte la despoierea lor de cuprinsul lor. În *uită-te-l Vasile* verbul nu este intransitiv ca în

uită Vasile, dar nici reflexiv (cu funcțiune intransitivă) ca în *uită-te Vasile*, ci tot atât de transitiv ca în *uite-l Vasile*. În *uită-te-l* encliticul-*te* și-a pierdut așa dar rostul său inițial (cf. și S. Pușcariu « Limba română » I, p. 151—152, 277 și 41, despre verbe construite reflexiv ca *a se opinti*, *a se călători*, *a se gândi ceva*, *a se teme*, *a se mira*, *a se oua*). În *uită-te-i vecinul* și *uită-te-i vecinii* s'ar putea ca cei doi *-i* (întâiul: verb < *est*, al doilea: pronume < *illi*) să nu mai fie deosebiți unul de altul, devenind simple elemente de formarea deicticului *uită-te-i*. Apoi *-i* ar putea să împartă rolul acesta și cu *-l*, pentrucă *-i* ar apărea = *-l* în *uită-te-i vecinii* și *uită-te-l vecinul* = *uită vecinii* și *uită vecinul*, dar și cu *-le* din *uită-te-le vecinele* = *uită vecinele*. Până aici nu s'a ajuns însă. Imprejurarea că *uită* și-a mai păstrat valoare de formă verbală cu funcțiune semantică deslușită, a făcut ca în construcțiile citate elementele componente să fie deosebite încă unele de altele, ca subiectul vorbitor să nu piardă simțul raporturilor lor sintactice, deși nu mai au deplina lor claritate dela început. Altul este cazul lui *adecăte*, *adecăle* de când *adecă* a devenit « enim, nam » din « *eccum* ». Și la fel mă îndoiesc că Dosoftei l-a mai simțit pe *-ăi* în *iată-vă-l-ăi* din exemplul citat mai sus ca formă verbală (= *ûi* = *i* < *est*), căci ce alta ar putea fi acest *ăi* la originea lui ?

Verbul *a uita* are la singularul imperativului două forme, *uită* și *uite*. Dintre ele cea dintâi are terminațiunea obișnuită la conjugarea întâia, dar nu mai cunosc alt imperativ în *-e* de conjugarea aceasta, se înțelege în afară de cazurile în care *-ă* după palatală s'a prefăcut în *-e* (*taie*, *moaie*, *zgârie*). Între cele două forme s'a produs și o diferențiere semantică. Înțelesul lui *vezi* ! sau lat. *ecce* ! îl are și *uită* ! și *uite* !, pe când pe al lui *obliviscere* ! nu-l poate avea decât *uită* ! Deși se poate spune și *uită-te* și *uite-te*, cele două forme nu pot fi înlocuite câteodată una prin alta. În uzul meu, *uite-l Vasile* înseamnă numai « *ecce Basilium* », iar *uită-l Vasile* « *obliviscere illum* (în loc de *illius* din uzul clasic), *Basilium* ». Deodată cu deosebirea semantică a luat ființă și o deosebire de construcție și configurație gramaticală. Cu înțelesul nou de « a vedea, a privi » verbul se construiește de obicei reflexiv : *mă uit*, *te uiți* . . . , numai la imperativ fiind cu puțință *uită* (asemenea forme în *-ă* se aud mai ales în Ardeal și Banat) și *uită-te* s. *uite* și *uite-te*, dar cu înțelesul vechiu al lui *oblito* nu-l însoțește niciodată pronumele reflexiv ; în *uită(-l) Vasile* și *uite(-l) Vasile* « *ecce Basilium* »

uită și *uite* au o funcțiune care pentru sensibilitatea subiectului vorbitor este când mai mult a unui imperativ, când mai mult a unei interjecțiuni, iar depresiunea sonoră (« pauza ») între ele și substantivul următor este ceva mai mare. Ca forme verbale *uită* și *uite* (« vezi » « ecce ») pot deveni atât de transitive chiar, încât după encliticul *-l* și *-o* să apară și *pe* al acuzativului numelor de persoane: *uite-l* (s. *uită-l*) *pe Vasile*, *uite-o* (s. *uit'o*) *pe Maria*; dacă însă cele două forme trec în rândul interjecțiunilor, atunci sunt sinonime cu *iată* și cu *adecă* în înțelesul lui de altă dată (« iată »). *Uită* « oblitescere » își păstrează totdeauna plenitudinea sa verbală.

De unde are verbul *a uita* înțelesul de « a privi » și pe ce cale a ajuns reflexiv? În limbile vecine nu găsim nimic asemănător ca evoluție semantică și structură gramaticală. P.-slav. *gledati* (« βλέπειν », « videre ») n'a fost reflexiv și nicăiri nu-i putem descoperi o funcțiune semantică asemănătoare cu a lui *oblitare* (cf. Fr. Miklosich « Lexicon palaeosl... » și Berneker). Numai p.-slav. *ogledati* (*se*) (« περιβλέπεισθαι », « circumspicere, respicere ») a fost de obicei, dar nu trebuia să fie numai decât reflexiv (cf. Fr. Miklosich, op. cit.), iar noi l-am primit cu cu totul alt înțeles decât al lui « privi », nu numai construit reflexiv, dar și cu funcțiune reflexivă: « *a se oglinde* ». Ne-am putea gândi la rut. *dyvyty sja* « schauen, bewundern, anstaunen ». (v. E. Zelechowski « Rut.-deutsch. Wörterb. »), dar cum avem de a face cu o evoluție românească veche și generalizată, ar trebui să ne întoarcem la p.-slav. *diviti se*, atestat însă numai cu înțelesul de « θαυμάζειν », « *mirari* » și fără de continuatori în limba bulgară și cea sârbă.

Trebue să vedem prin urmare în ce tovărășie va fi ajuns verbul *uita* < *oblitare* chiar în limba românească, pentru ca în cele din urmă să poată forma un imperativ în *-e*, să devie reflexiv și să primească înțelesul de « a privi ».

Că *uită-te* a putut să devie prin armonie vocalică *uite-te*, apoi prin haplogogie *uite* și că din acest *uite* s'a desprins *ui* ! ca nou cuvânt de sine stătător, este mai mult decât probabil (cf. S. Pușcariu « Etym. Wörterb. »). Totuși asimilarea vocalică din chestiune și consecințele ei n'au fost cu puțință decât după ce *uită* a devenit reflexiv și a primit înțelesul de « privește, vezi ». Lucrurile trebue să se fi petrecut deci mai întâi în alte împrejurări, care ne vor face să înțelegem de ce nu s'a prefăcut și *incrunță-te*, *mărită-te*... și în deosebi *iată-te* în

încrunte-te, mărite-te... iate-te și de ce nu are și *iată* o variantă în *-e* ca și *uită*.

Când un copil se sperie sau are vreo senzație dureroasă și izbucnește în plâns neastâmpărat, i se arată o jucărie sau un obiect care să-i atragă atențiunea, spre a-l face să uite cauza indispoziției sale și să se liniștească. Mama îi putea spune deci *uită* («obliviscere»), *pisica*!, arătând spre pisică, dar și *adecă* s. *iată pisica*. E una din căile pe care *uită* a ajuns în vecinătate semantică cu «caută», «vezi», «privește». În jurul copiilor limba ia adesea aspecte hotăritoare pentru evoluția ei. Verbul *uita* s'a întâlnit însă și cu *lua* < *levare*. «A uita» înseamnă adesea «a-și ușora sufletul de povara unei amintiri sau preocupări apăsătoare». Chiar acesta este înțelesul vechiu figurat al lui *a se lua*, înțeles pe care îl regăsim sau recunoaștem încă și când a evoluat până la «a-și trece vremea», «a se distra» în exemple ca acestea: *mă duc la țară ca să mă mai ieu* s. *să mai ia și el cu cântecul* (A. Lambrior în «Rev. p. ist., arh. și fil.» I, p. 37); *ziua ca ziua... mă mai ieu cu caprele, dar noaptea... toate stihurile năpădesc pe mine* (Alecsandri, T. 616); *dacă ai un copil, e bine, că te mai iai cu dânsul* (T. Pamfile «Sărbătorile de toamnă», p. 210); *n'are cu ce se lua* = «n'are cu ce-și trece vremea» («Șezătoarea» V, p. 104). Iată acum două exemple în care *lua* și *uita* se pot înlocui și să și înlocuesc de fapt unul pe altul: *Așa ne duceam băieții și fetele unii la alții cu lucrul ca să ne luăm de urât* (= «să uităm de urât») Creangă, A. p. 63, și *se lua cu treaba și uita* (= «se lua») *de urât*, idem, P. 140/21. *Ia-te* și *uită* trebuie prin urmare să se fi întâlnit cândva devenind sinonime. Prin contagiune cu acest *ia-te* a ajuns și *uită* să fie simțit oarecum ca formă reflexivă. S'a putut spune deci și *uită-te*, iar prin simplă acomodare a lui *uită* la *ia-te* chiar și *uite*, în felul acesta fiind înlesnită și prin alt factor, de concepție gramaticală, și asimilarea *ă—e > e — e* în *uită-te*. În situația aceasta se pare că și tovarășia altor forme a ajutat prefacerea lui *uită* în *uite*. Imperativul *uită* se va fi găsit adesea în societatea altor imperative ca *du-te, fă-te*: *Uită, du-te* «uită și te du», interpretat ușor *uite, du-te*, adecă «iată, du-te» (și să nu se uite că *a se duce* este sinonim cu *a se lua* în asemenea cazuri: *Și mă luaiu spre apus* Alecsandri, P. P. 285/8, *Și s'a luat feciorul pe jos, du-te, du-te prin căldură...* I. Pop-Reteganul, P. II, p. 12/6, etc., deci *du-te* = *ia-te*) s. *uită* și *fă-te* a nu ști.

Că după asemenea evoluții a putut să contribuie și p.-slav. *ogledati se* la generalizarea lui *a se uita*, construit reflexiv și cu înțelesul de « a privi », nu mi se pare cu neputință (cf. bulg. *ogledvam se* « sich (be)sehen (im Spiegel); um sich sehen, rund um sich schauen, sich (überall, nach allen Seiten) umsehen » Miladiñov « Bulg.-deutsch. Wörterb. » 3 Aufl.). Poate că *a se oglindi* al nostru n'a putut primi și înțelesul de « a privi » prin diferențiere semantică de *a se uita*. Că *a uita* a putut să ajungă și dela sine reflexiv și să desvolte și numai din structura sa conceptuală proprie înțelesul de « a privi », că « Die Bedeutung <schauen> erklärt sich zwanglos aus <sich vergessen> », ... « also dass rum. *se uita* ursprünglich nichts anderes besagt als <mit offenem Munde dastehen>, <gaffen>, was heute heisst: *se uita cu gura cascătă* », cum spunea H. Schuchardt (ZfRPh., XXXII, p. 472—474), cred că nu se poate admite. În niciunul dintre exemplele de evoluție similară, citate din alte limbi de H. Schuchardt, verbul pentru « obli- visci » n'a ajuns să însemneze chiar « a privi ». Mai hotărâtor însă pentru atitudinea noastră față de opinia lui H. Schuchardt este faptul că nicăiri nu se pot descoperi urmele unei asemenea desvoltări românești. Nu cunoaștem exemple în care verbul să reprezinte un stadiu semantic intermediar între cele două înțelesuri ale lui. Nici bulg. *zabravjam se* pe care G. Weigand l-a descoperit cu sensul de « sich vergessen = im Anschauen verloren sein, gaffen » într'o ședință a Institutului său bulgar și pe care l-a adăugat materialului documentar al lui H. Schuchardt (K. Vollmöller « Krit. Jahrb. », XI, p. 130), nu ne spune aci nimic, oricât ar fi aflat aprobarea lui Kr. Sandfeld (« Linguistique balk. », p. 87). De altfel bulg. *zabravjam* n'ar putea avea decât foarte rar înțelesul de « gaffen », dacă n'a fost cumva un hapax legomenon în acea ședință de seminar, provocat de expunerile lui H. Schuchardt despre *a se uita*. Nu-l găsec cu funcțiunea aceasta de « gaffen » în cele vreo câteva dicționare bulgărești pe care le am la îndemână, nici măcar în cea al lui G. Weigand.

Cum s'a ajuns la *ui* ! din *uite*, a arătat S. Pușcariu. Acest *ui* nu ține numai locul lui *uite*, ci și al lui *uită* « privește ». Dela *uită* — *ui* s'a putut ajunge și la *iată* — *ia*. Interjecțiunea *ia* ! se găsește și în limba albaneză, limba bulgară și cea sârbă; ea are corespondente care ne-o reamintesc și în România de Vest (v. Meyer-Lübke, R. Wb. 2832). Departe de mine prin urmare gândul de a o explica numai

din *iată*, dar acesta poate să-i fi sporit frecvența, împrejurarea aceasta influențând și celelalte limbi din Balcani. În limba română ar fi putut să contribuie la asemenea spor, se pare, și verbul *a lua*. Expresii ca *ia deschide*, *ia cântă* (cf. DA s. v. *ia* 4°) sunt echivalente cu *ia și deschide*, *ia și cântă*.

Că n'a putut să aibă și *iată* o variantă în *-e*, ca și *uită*, se explică din împrejurarea că un asemenea *iate* ar fi fost omonim cu *ia-te*.

Pe *adecă* l-am explicat în studiul meu cu acest titlu din *adest-eccum* (extras din vol. omagial închinat lui I. Nistor, Cernăuți 1937). Am arătat cum se explică în cuvântul acesta *-ă < -u*. În locul lui *adecă tu* pe care l-am invocat acolo, între altele, îl așez acum pe *adecă-te*, *adecă-le*, *adecă-mă*, *adecă-ne*. *Ecce* a fost doar foarte adesea însoțit de encliticele pronominale: *eccistum video*; *eccillum vides*; *video eccos*; *eccilla festinat*; *eccum video*; *eccum Parmenonem*; *eccum adest*. . . (cf. și DR I, p. 164). Astfel *u* din *adest eccum* numai rar se va fi găsit în poziție finală, iar cum s'a prefăcut în poziție medială în *-ă* am arătat în studiul citat (cf. și DR IX. p. 87—88).

Prin contaminare am putut ajunge și la forma *adecătele* (*adecăte + adecăle*), toate formele pe care le-am citat având și variante cu *i* în silaba a doua: *adicăte*, etc. și la toate putându-se adăuga un *-a* (*adicătelea*, etc.). Acest *-a* este același element deictic ca în *acela*, *acesta*, *acia*, *acolea*, *atuncea*, *altmintrea*, etc. Cum se amestecă *-te* și *-le* arată și compoziții ca *încă-mi-te* și *încășile* (v. DA), în care pe *încă* îl însoțește odată *-te*, altă dată *-le*.

AL. PROCOPOVICI